

Ireneusz CIOSEK

Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Wydział Prawa i Nauk Społecznych, Kielce, Polska

Przysposobienie wojskowe w polskich szkołach w latach 1918–1939

Military Training in Polish Schools in the Years 1918–1939

• **Abstrakt** •

Na początku lat 20. XX wieku koła rządowe II Rzeczypospolitej w trosce o bezpieczeństwo państwa i przysposobienie obywateli do jego obrony postanowiły zorganizować w szkołach średnich tzw. hufce szkolne. Zrzeszały one chłopców klas starszych, którzy pod doświadczonym kierownictwem mieli przechodzić szkolenie rekruckie lub podoficerskie. Podsumowaniem szkolenia był egzamin, którego wynik miał wpływ na dalszą służbę wojskową absolwenta. W planach przysposobienia wojskowego w szkołach średnich uwzględniono również dziewczęta. Celem żeńskich hufców szkolnych było przygotowanie dziewcząt do pełnienia w razie wojny pomocniczej służby wojskowej w dziedzinie sanitarnej, oświatowej, gospodarczej, kancelaryjnej i łączności. Na równi z wyszkoleniem wojskowym postawiono wychowanie fizyczne. Uczestnictwo w żeńskich hufcach, podobnie jak w męskich, na terenie szkoły było dobrowolne. Warunkiem przyjęcia do hufca było ukończenie 16 lat i dobry stan zdrowia zaświadczony przez lekarza.

Słowa kluczowe: państwo; szkoła; obronność; hufiec; szkolenie; wojsko

• **Abstract** •

At the beginning of the twenties of the 20th century, government circles of the Second Polish Republic, out of concern for the security of the state and preparing citizens to defend it, decided to organize the so-called school troops. They brought together boys of the senior classes, who, under experienced guidance, were to undergo recruitment or non-commissioned officer training. The summary of the training was an exam, the result of which had an impact on the further military service of the graduate. Girls were also included in the plans for military training in the secondary school education. The aim of women's school troops was to prepare girls for auxiliary military service in the field of sanitary, educational, economic, chancellery and communications in the event of war. On a par with military training, physical education was put into practice. Participation in women's troops, as well as men's, on the school grounds was voluntary. The condition for admission to the troop was the age of 16 and good health certified by a doctor.

Keywords: state; school; defense; troop; training; army

Wprowadzenie

Po zakończeniu I wojny światowej przeszkolenie wojskowe obywateli w największych państwach europejskich zostało zinstytucjonalizowane i zajęło ważne miejsce w systemie przygotowań wojennych. W latach 20. i 30. XX wieku szkolenie wojskowe ludności cywilnej, przede wszystkim młodzieży, było prowadzone na szeroką skalę w Niemczech i ZSRR – u sąsiadów wrogo usposobionych do odrodzonego państwa polskiego. Elity polityczne i wojskowe II Rzeczypospolitej miały świadomość istniejących zagrożeń, dlatego już od 1918 roku w Sztabie Generalnym Wojska Polskiego prowadzono prace studyjne i organizacyjne w zakresie upowszechnienia przysposobienia wojskowego w szerokich kręgach społeczeństwa.

Artykuł *Przysposobienie wojskowe w polskich szkołach w latach 1918–1939* powstał na podstawie źródeł archiwalnych zdeponowanych w Archiwum Państwowym w Kielcach (APK), w zespołach Urząd Wojewódzki Kielecki I (UWK I), Starostwo Powiatowe Kieleckie I (SPK I) i Edmunda Massalskiego. Niezwykle pomocna okazała się prasa regionalna, np. „Gazeta Kielecka”, oraz opracowania zwarte.

W artykule autor zastosował metodę empiryczną, skupioną na analizie działań instytucji powołanych do organizowania i prowadzenia akcji przysposobienia wojskowego wśród młodzieży szkolnej jako elementu szeroko rozumianego przysposobienia obronnego społeczeństwa.

Tradycja

Pod koniec XIX wieku na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w prasie zaczęły się ukazywać artykuły podkreślające znaczenie gimnastyki w rozwoju i wychowaniu dzieci. Akcentowano, że ćwiczenia fizyczne znajdowały coraz szersze grono zwolenników. Przekonywano, że gimnastyka ma dla człowieka takie samo znaczenie jak nauka. Namawiano rodziców, aby zachęcali dzieci do ćwiczeń fizycznych dla ich zdrowia i sprawności. Uważano, że o prawidłowym, nieprzynoszącym szkody młodym organizmom doborze ćwiczeń powinni decydować lekarze i nauczyciele. Jednocześnie podkreślano, że poza szkołą, gdzie uprawiana była gimnastyka, nie ma ośrodka propagującego ćwiczenia fizyczne. Do pojedynczych epizodów można zaliczyć próby organizacji zajęć gimnastycznych dla zainteresowanych („Gazeta Kielecka” 1893, nr 32; 1898, nr 102; 1901, nr 66).

Wychowanie fizyczne młodzieży było mocno popierane przez ówczesne kręgi wojskowe, którym zależało na dobrej kondycji fizycznej potencjalnych żołnierzy. Władze carskie podjęły specjalne działania w tym kierunku. W 1889 roku została

powołana komisja, w której znaleźli się profesorowie, dyrektorzy, nauczyciele, specjaliści oraz kuratorzy wszystkich okręgów naukowych. Komisja ta opracowała nowe plany i programy nauczania. Uwzględniono w nich lekcje gimnastyki, często używając nazwy gimnastyki wojskowej, co nie pozostawiało złudzeń co do jej celów i charakteru. Nad projektem rozgorzała dyskusja, w której dyrektorzy gimnazjów wskazywali na mankamenty przyszłej reformy. Między innymi proponowany przez ministerstwo program gimnastyki wymagał skracania innych lekcji i przerw międzylekcyjnych. Podkreślano jednocześnie brak odpowiednich pomieszczeń w szkołach. Powyższe problemy skłoniły dyrektorów do wysunięcia postulatów, mających na celu usunięcie z programu ćwiczeń na przyrządach, przedłużenie „rekreacji” z wprowadzeniem do niej gier i zabaw odbywanych pod kierunkiem „zdolnego nauczyciela”. Ponadto proponowali oni przeniesienie ćwiczeń wojskowych na miesiące letnie, kiedy będzie można odbywać je na świeżym powietrzu i organizować wycieczki. Projekty zmian programów nauczania zostały przesłane do specjalnej komisji, która miała je uprościć, dostosowując do warunków panujących w szkołach. Jednak ćwiczenia fizyczne w placówkach oświatowych nie były traktowane tak, jak na to zasługiwały. Na ten stan rzeczy składały się brak doświadczenia oraz niedobór wykwalifikowanych nauczycieli i sal gimnastycznych („Gazeta Kielecka” 1890, nr 35, 38, 46, 53, 57).

Zły stan oświaty zarówno na szczeblu szkolnictwa elementarnego, jak i średniego dodatkowo ograniczał w sposób zasadniczy krąg odbiorców lekcji gimnastyki wśród dzieci i młodzieży. Aby zobrazować tę sytuację, można nadmienić, że w 1899 roku do miejskich szkół elementarnych uczęszczało tylko 14% ogółu dzieci z terenu Kielc, gdyż dla pozostałych nie było już miejsca i tym samym nie były one objęte lekcjami gimnastyki (Pazdur, 1971, s. 61).

Ówczesne ministerstwo oświaty opracowało dość szczegółową instrukcję, dotyczącą organizacji lekcji gimnastyki wojskowej. Lekcje gimnastyki nie mogły być umieszczane przed lekcjami ani po lekcjach, miały się odbywać cztery razy w tygodniu i trwać po 30 minut. Jeżeli brak pomieszczeń nie pozwalałby na wspólne lekcje całego gimnazjum, to należało zorganizować je oddzielnie dla każdej klasy. Równoległe z tą instrukcją ministerstwo zatwierdziło projekt budowy sal gimnastycznych przy gimnazjach męskich w Królestwie Polskim oraz powołało inspektorów szkolnych, którzy mieli zwracać specjalną uwagę na realizację jednolitego programu we wszystkich szkołach. Mimo tak ambitnych projektów realizacja gimnastyki wojskowej w szkołach pozostawiała wiele do życzenia i często ograniczała się do wycieczek poza miasto („Gazeta Kielecka” 1890, nr 64, 71, 86, 98; 1892, nr 75).

Czas niepodległości

U progu niepodległości w środowiskach oświatowych toczyła się ożywiona dyskusja nad wizją nowej szkoły polskiej. Już wtedy doceniono znaczenie troski o zdrowie dzieci i młodzieży poprzez wf. W czasie I wojny światowej środowiska nauczycielskie podejmowały próby formułowania programów polityki oświatowej oraz założeń organizacyjnych i programowych wychowania polskiej młodzieży w niepodległym państwie. W powstających projektach nie pomijano również spraw związanych z propagowaniem kultury fizycznej wśród dzieci i młodzieży. W grudniu 1918 roku minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego (WRiOP) Ksawery Prauss ogłosił program oświatowy. Zapowiadał on unifikację szkolnictwa trzech zaborów, siedmioletni obowiązek szkolny, bezpłatność szkoły i jej pełną demokratyzację, organiczne powiązanie siedmioletniej szkoły powszechnej „dla wszystkich sfer społecznych” z pięcioletnim gimnazjum. Realizacja programu oświatowego miała się dokonywać w ścisłej współpracy ze zrzeszeniami nauczycielskimi. Demokratyczne projekty oświatowe znalazły wyraz w uchwałach pierwszego ogólnopolskiego zjazdu nauczycielskiego, zwanego „Sejmem Nauczycielskim”, który odbył się 1919 roku w Warszawie. Jedną z podstawowych uchwał Sejmu Nauczycielskiego głosiła: „Zjazd uznaje, że szkoła powszechna ma być siedmioletnia, jednolita, to znaczy nie podzielona na cykle programowe, które mogłyby być podstawą do niepożądanego selekcji” (Wroczyński, 1985, ss. 335–336; Hądzelek, 1978, ss. 151–154).

W pierwszych latach niepodległości akcentowane były przede wszystkim cele zdrowotne wychowania fizycznego (wf). Powołana w 1919 r. Państwowa Rada Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej była organem doradczym dwu ministerstw – Zdrowia oraz WRiOP. Oznaczało to, że sprawy wf znajdowały się w gestii tych dwóch „cywilnych” resortów. Po przewrocie majowym w 1926 roku dziedzina wf została poddana kontroli władz wojskowych. Wyrazem tego stanu rzeczy było powołanie do życia w 1927 roku Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego (WFiPW) podległego Ministerstwu Spraw Wojskowych (MSWoj.). Urząd ten przejął całokształt spraw związanych z realizacją wf i przeposobienia wojskowego (pw) w kraju (Szymański, 1995, ss. 51, 52; Wroczyński, 1985, s. 338).

Aby umasowić akcję wf i pw, w drugiej połowie 1926 roku przygotowano projekt nowej ustawy rządowej o powszechnym obowiązku wf i pw. Ogólne zasady projektu przewidywały obowiązkowe zajęcia wf dla młodzieży, zarówno chłopców, jak i dziewcząt, we wszystkich szkołach państwowych, samorządowych i prywatnych, począwszy od szóstego roku życia. Młodzież, która ukończyła szkołę powszechną, a nie podjęła dalszej nauki, miała kontynuować wf i pw w stowarzyszeniach, gdzie podlegałyby

kontroli lekarskiej oraz próbom sprawności, chodziło tu przede wszystkim o Związek Strzelecki. W tym celu zamierzano wprowadzić indywidualne książeczki wf. Stowarzyszenia prowadzące wf i pw miały być poddane ścisłemu nadzorowi władz państwowych, a pracę miały prowadzić w oparciu o programy rządowe. Organizacje te, o ile prowadziły działalność zgodną z wytycznymi rządowymi, mogłyby liczyć na stałe subwencjonowanie przez państwo oraz pomoc kadry instruktorskiej („Gazeta Kielecka” 1926, nr 97).

Wychowanie fizyczne w szkolnictwie średnim zostało oparte na zasadach powszechności i obowiązkowości oraz było mocno powiązane z pw. Program gimnazjum państwowego z 1922 roku ustalał następujące cele wf: sprzyjanie wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi fizycznemu młodzieży zgodnie z fizjologicznymi prawami młodego organizmu, wzmacnianie zdrowia poprzez wyrabianie sprawności poszczególnych narządów, wzmacnianie odporności ustroju na szkodliwe wpływy, wyrabianie prawidłowej postawy, zręczności i estetyki ruchu, jak również umiejętności celowego i ekonomicznego używania zdobytych sił, kształtowanie charakteru, odwagi, przytomności umysłu, wytrwałości, solidarności i zdolności zbiorowego działania, wspieranie rozwoju zdolności umysłowych przez kształcenie zmysłów, pamięci, uwagi i woli oraz wzbudzanie i rozwijanie zamiłowania do stałego uprawiania ćwiczeń fizycznych i obcowania z naturą. Szczegółowy program wymieniał ćwiczenia porządkowe, kształtujące (kończyn, szyi, tułowia), równoważne, stosowane (chód, bieg, rzut), ponadto – zabawy i gry, tańce, pływanie, wioślarstwo, narciarstwo, kolarstwo i in. Był to więc program wszechstronnego usprawnienia fizycznego młodzieży, nawiązujący do najlepszych rodzimych tradycji i postulatów (Wroczyński, 1985, s. 339).

W 1932 roku został opracowany program dla szkół średnich. Ówczesny dobór ćwiczeń swym układem był zbliżony do współczesnych szkolnych programów wf. Wprowadzono w nim wyraźny podział na ćwiczenia równoważne na przyrządach i bez przyrządów, ćwiczenia zwinnościowe oraz uzupełnienie programów poszczególnymi dyscyplinami sportowymi. Z systemów gimnastyki zwyciężył, podobnie jak w szkolnictwie powszechnym, system szwedzki. W sumie programy wf dla szkół powszechnych i średnich z 1932 roku były niewątpliwym osiągnięciem. Inaczej przedstawiała się sprawa wymiaru godzin. Programy szkół powszechnych ograniczały wymiar godzin wf w szkołach niższego stopnia. Program przewidywał bowiem jedną godzinę tygodniowo wf, a w stopniu średnim i wyższym dwie godziny („Wychowanie Fizyczne” 1935, nr 3–4, s. 118; Araszkiewicz, 1972, s. 182).

Największym atutem szkoły polskiej okresu międzywojennego było posiadanie bardzo dobrych programów nauczania wf. Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o organizacji szkolnictwa, a z nią zmodyfikowane programy nauczania wf dla szkół

powszechnych i średnich, była niewątpliwym osiągnięciem. Należy pamiętać, że programy te były opracowywane w okresie ciężkiego kryzysu gospodarczego i dopasowywane do możliwości szkół w zakresie posiadanych obiektów sportowych, zarówno krytych, jak i otwartych, oraz ich wyposażenia. Jeżeli chodzi o programy szkół powszechnych, pozostawiono tylko te ćwiczenia, które mogły być wykonane przy użyciu bardzo prymitywnych przyrządów. Natomiast wielką wagę przywiązywano do gier i zabaw, które nie wymagały urządzeń i sprzętu sportowego i mogły być przeprowadzone niemal w każdych warunkach. Nowością były także nowe programy i zalecenia, które ułatwiały uprawianie takich dyscyplin jak np. łyżwiarstwo czy narciarstwo. Najstarszym był opracowany program wf dla szkół średnich z 1932 roku, który gwarantował młodzieży atrakcyjne zajęcia (Grot, Gaj, 1973, s. 228).

Żadne z ugrupowań politycznych przedwojennej Polski nie negowało podporządkowania wf i pw wojsku. Różniły się jedynie co do tego, jak dalece ma ono sięgać w stosunku do organizacji zajmujących się krzewieniem kultury fizycznej, ponieważ oprócz szkół wf i pw zajmowały się także instytucje społeczne, polityczne oraz zawodowe. Faktem bezspornym jest to, że wojsko dysponowało dobrze przygotowaną kadrami, odpowiednimi środkami finansowymi oraz obiektami i sprzętem, którymi wspomagało szkoły i organizacje zajmujące się wf i sportem.

Hufce szkolne przysposobienia wojskowego

Na początku lat 20. koła rządowe w trosce o bezpieczeństwo państwa i przysposobienie obywateli do jego obrony postanowiły zorganizować w szkołach średnich tzw. hufce szkolne. Zrzeszały one chłopców klas starszych, którzy pod doświadczonym kierownictwem mieli przechodzić szkolenie rekruckie lub podoficerskie. Podsumowaniem szkolenia był egzamin, którego wynik miał wpływ na dalszą służbę wojskową absolwenta. Dnia 20 marca 1923 roku zawiązał się hufiec szkolny przy Gimnazjum im. J. Śniadeckiego w Kielcach. Na uroczystości powołania do życia hufca byli obecni przedstawiciele rodziców, wojska i nauczycieli. W przemowie dyrektor szkoły zaznaczył, że szkolenie wojskowe młodzieży nie jest przejawem militarizmu, lecz koniecznością wynikającą z położenia geopolitycznego Polski. Stwierdził wówczas, że poczucie bezpieczeństwa kraju zagwarantuje prawidłowo wychowana pod względem moralnym i fizycznym młodzież, w czym mają pomóc hufce szkolne („Gazeta Kielecka” 1923”, nr 12, 14; Szymański, 1995, ss. 62–67).

W planach pw w szkołach średnich uwzględniono również dziewczęta. Celem żeńskich hufców szkolnych było przygotowanie dziewcząt do pełnienia w razie wojny pomocniczej służby wojskowej w dziedzinie sanitarnej, oświatowej, gospodarczej,

kancelaryjnej i łączności. Na równi z wyszkoleniem wojskowym postawiono wf. Uczestnictwo w żeńskich hufcach, podobnie jak męskich, na terenie szkoły było dobrowolne. Warunkiem przyjęcia do hufca było ukończenie 16 lat i dobry stan zdrowia zaświadczony przez lekarza (APK, UWK I, sygn. 7873, s. 66).

Na czele żeńskich hufców szkolnych stała kierowniczka wyznaczana przez komitet społeczny Przystosowanie Wojskowe Kobiet do Obrony Kraju (PWKdoOK) na wniosek lub za zgodą władz szkolnych. Na program wyszkolenia hufców składały się m.in. ćwiczenia fizyczne skorelowane z programem szkolnych lekcji wf oraz ze sportem i turystyką na terenie szkoły. Podczas pierwszych dwóch lat szkolenia w hufcu – stopień I – uczestnicy mieli opanować m.in. pływanie, wioślarstwo, strzelectwo. W następnych dwóch latach pobytu w szkole – stopień II – musieli obowiązkowo zaliczyć obóz letni, który miał, w dużej mierze, charakter sportowy (APK, UWK I, sygn. 7873, s. 67; *Szkoła junaka...*, 1933, ss. 10–13).

Aby skoordynować działania związane z wf młodzieży, jak również nadać im odpowiednio wysoką rangę, w połowie lat 20. opracowano projekt ustawy „O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego młodzieży i przystosowaniu wojskowym”. Projekt ten podpisał ówczesny minister spraw wojskowych gen. Władysław Sikorski. Przewidywała ona, że wf młodzieży szkolnej będzie obowiązkowe we wszystkich szkołach państwowych, samorządowych i prywatnych. Program i sposób wykonania miał spoczywać na Ministerstwie WRiOP. Jako organiczną część wychowania publicznego potraktowano pw młodzieży w państwowych, samorządowych i prywatnych szkołach średnich, zawodowych i seminariach nauczycielskich. Przystosowanie wojskowe miało obowiązywać od klasy 6 szkoły średniej i od 3 kursu seminarium nauczycielskiego do ukończenia szkoły. Miało się ono odbywać w ciągu roku szkolnego oraz na obozach letnich (APK, Zbiór Edmunda Massalskiego, sygn. 108, s. 97).

Ustawa w części dotyczącej młodzieży szkolnej stanowiła, że młodzież żeńska i męska uczestnicząca w zajęciach hufców obowiązkowo będzie poddawana okresowym badaniom lekarskim i próbom sprawności fizycznej. Zwolnienie z obowiązku wf i pw mogło nastąpić tylko ze względu na stan zdrowia. Ustawa normowała również sprawy kadrowe. Trzon kadry mieli stanowić oficerowie i podoficerowie wojska polskiego w służbie czynnej lub rezerwie. Sprawę obsady kadry instruktorskiej miało rozwiązać kształcenie instruktorów wf i pw dla szkół i stowarzyszeń przez powołanie do życia Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego (APK, Zbiór Edmunda Massalskiego, sygn. 108, s. 98, 99).

W uzasadnieniu wniesienia powyższej ustawy autorzy wskazywali na konieczność unormowania rozpoczętych prac w zakresie wf i pw i nakreślenia kierunków rozwoju na przyszłość. Wskazywano, że celem ustawy jest podniesienie rozwoju fizycznego

i tężyzny moralnej ogółu obywateli oraz zapewnienie państwu maksymalnej zdolności obronnej. Za główne postanowienia ustawy uznano obowiązek wf we wszystkich typach szkół oraz udostępnienie wf młodzieży pozaszkolnej. Do ważniejszych zasad ustawy zaliczono jej ramowy charakter i duże możliwości wykonawcze oraz stworzenie możliwości kształcenia dostatecznej liczby instruktorów wf. Dla umożliwienia wykonania ustawy projektowano nałożyć na gminy miejskie obowiązek odstąpienia terenów miejskich pod place i boiska sportowe oraz ich urządzenia, mowa była także o salach gimnastycznych, strzelnicach i innych obiektach sportowych (APK, Zbiór Edmunda Massalskiego, sygn. 108, s. 101).

Prace nad ogólnokrajowym programem wf prowadzono od chwili odzyskania przez Polskę niepodległości, czego dowodem był powyższy projekt ustawy. Zmiany polityczne po 1926 roku nadały nowy impuls pracom organizacyjnym i ustawowym nad opracowaniem całościowej polityki państwa w zakresie upowszechnienia wf wśród młodzieży szkolnej i pozaszkolnej (Wroczyński, 1985, s. 338).

Sytuacja korzystna dla spraw kultury fizycznej, która wytworzyła się po 1926 roku, była związana z ożywieniem gospodarczym kraju i wyraźnym zainteresowaniem ówczesnych władz państwowych rozwojem wf i pw. Powołanie w 1927 roku Państwowego Urzędu WFiPW przy MSWoj. zmieniło sytuację na korzyść, czego przejawem była choćby pomoc finansowa i szkoleniowa udzielana szkolnym organizacjom sportowym przez Państwowy Urząd WFiPW. Rozbudowa w 1928 roku lokalnych komitetów wf i pw przyczyniła się m.in. do koordynowania i wspierania działań hufców szkolnych. Państwowy Urząd WFiPW organizował dla młodzieży szczególnie angażującej się w pracę szkolnych kół sportowych kursy szkoleniowe w zakresie najpopularniejszych dyscyplin sportowych, takich jak: lekkooatletyka, gry sportowe i pływanie (Młodzianowska, 1963, ss. 355–380).

Mimo że praca hufców szkolnych nabrała planowego i zorganizowanego charakteru dopiero w latach 30., początki ich działalności można zaobserwować dużo wcześniej. Stałym elementem działalności hufców szkolnych pw były urządzone corocznie zawody, mające charakter pięcioboju wojskowo-sportowego. Głównym organizatorem było wojsko, tzn. oficer instrukcyjny 4. Pułku Piechoty Legionowej (PP Leg.) stacjonującego w Kielcach, który z racji rejonizacji odpowiadał za pracę hufców szkolnych pw na terenie miasta.

Tego rodzaju zawody rozegrały się na zakończenie roku szkolnego 1925/1926, a głównym organizatorem był ówczesny oficer instrukcyjny 4. PP Leg. kpt. Jan Ostachowski. Na program zawodów złożyły się konkurencje wieloboju wojskowo-sportowego: strzelanie na 100 metrów z wolnej ręki, rzut granatem, rzut oszczepem, skok wzwyż i w dal, bieg na trasie długości 200 metrów i marsz zespołowy na 5 kilometrów („Gazeta Kielecka” 1926, nr 47; 1927, nr 46, 47).

Z chwilą powstania Państwowego Urzędu WFiPW w 1927 roku i utworzenia lokalnych komitetów zwierzchnictwo nad hufcami szkolnymi przejął Miejski Komitet WFiPW w Kielcach, któremu od tej pory podlegali kierownicy hufców szkolnych. W latach 30. ustabilizowała się pozycja hufców szkolnych pod względem organizacyjnym i programowym. W 1932 roku w Kielcach męskie hufce szkolne znajdowały się w szkołach średnich, w Szkole Księża Salezjanów oraz jeden wspólny dla szkół powszechnych. Łącznie w 1927 roku do hufców szkolnych w Kielcach należało ponad 300 uczniów. Uczestnictwo w nich trwało dwa lata. W tym okresie każdego ucznia – junaka (tym mianem określano członków hufców szkolnych) obowiązywał jednorazowy wyjazd na trzytygodniowy obóz. Ćwiczenia programowe w roku szkolnym odbywały się w godzinach popołudniowych, a po ukończeniu szkolenia przysługiwały jego uczestnikom ulgi w służbie wojskowej. W Kielcach za wyszkolenie wojskowe młodzieży odpowiadał z ramienia Miejskiego Komitetu WFiPW kpt. Hubert Klemens z 4. PP Leg. („Gazeta Kielecka” 1932, nr 47).

W późniejszych latach zauważalny był regres w pracy męskich hufców szkolnych pw. Objawiało się to zmniejszaniem się liczby ćwiczących, mimo że zaliczano do nich młodzież zrzeszoną w drużynach harcerskich i kołach sportowych. Ćwiczenia odbywały się raz w tygodniu po dwie godziny i były prowadzone przez wyznaczonych nauczycieli, którym pomagali przeszkoleni instruktorzy. Wyznacznikiem pracy szkolnych organizacji w zakresie wf i pw była liczba zdobytych Państwowych Odznak Sportowych. Na uwagę zasługuje fakt, że hufiec pw znajdował się również przy męskim Gimnazjum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Kielcach. W roku szkolnym 1934/1935 należało do niego 18 uczniów, z którymi zajęcia prowadził Władysław Łukasiak (APK, UWK I, sygn. 7897, s. 26, 27, 92, 93, 94, 96, 99, 100).

Hufce szkolne pw zrzeszały również dziewczęta. Tworzyły one oddzielne oddziały, które były podporządkowane PWKdoOK. Żeńskie hufce szkolne stawiały sobie za cel zespolenie jak najliczniejszych szeregów młodzieży żeńskiej do wspólnej pracy dla dobra kraju, wyrabianie wśród dziewcząt tężyzny moralnej i fizycznej potrzebnej do pracy społecznej oraz wyszkolenie wojskowe umożliwiające współpracę z wojskiem w razie wojny („Gazeta Kielecka” 1932, nr 47).

Dziewczęta z żeńskich hufców szkolnych posiadały jednolite umundurowanie składające się z bluzki w kolorze khaki, granatowych spódnic, ciemnego obuwia i szkolnej czapki. Na rogach kołnierzyków junaczki – tak nazywano członkinie żeńskich hufców szkolnych – nosiły znaczki organizacyjne. Tylko dwie ówczesne komendantki hufców szkolnych miały przygotowanie instruktorskie do prowadzenia szkolenia z zakresu wf i pw. Były to Helena Świstakówna, która prowadziła zajęcia m.in. w Gimnazjum im. bł. Kingi, a także szkolenia podinstruktorskie w zakresie wf, sprawując jednocześnie funkcję komendantki kieleckiego lokalnego koła PWKdoOK,

oraz Stanisława Olędzka prowadząca zajęcia w Gimnazjum im. A. Mickiewicza oraz Seminarium Nauczycielskim im. Królowej Jadwigi. Liczba uczennic biorących udział w pracach hufców szkolnych była płynna i zmieniała się w różnych okresach. Na podstawie sprawozdań wysyłanych do Okręgowego Urzędu WFiPW w Przemysłu można wysnuć wniosek, że średnia liczba ćwiczących w hufcach szkolnych dziewcząt oscylowała w granicach 200 (APK, UWK I, sygn. 7887, s. 263).

Należy dodać, że na terenie Kielc istniał żeński hufiec pozaszkolny rekrutujący się z członkiń ZS. W 1932 roku liczył on 96 dziewcząt, z których 21 czynnie ćwiczyło. Komendantką hufca była Anna Stankówna, która ukończyła dwutygodniowy kurs dla komendantek oddziałów strzeleckich. Przewodniczącą Zarządu Oddziału żeńskiego była Stanisława Siewińska. Oddział posiadał świetlicę, korzystał z sali gimnastycznej Szkoły Powszechnej im. M. Konopnickiej oraz boiska WKS 4. PP Leg. i placu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Kielcach (APK, UWK I, sygn. 7887, s. 142, 143; APK, SPK I, sygn. 2232).

W drugiej połowie lat 30. działalność żeńskich hufców szkolnych uległa osłabieniu. W roku szkolnym 1935/1936 na terenie Kielc pozostały jedynie trzy żeńskie hufce w szkołach średnich: hufiec nr 2 przy Gimnazjum im. bł. Kingi liczył 12 członkiń, hufiec nr 4 przy Szkole Zawodowej – 30 członkiń, hufiec nr 5 przy Szkole Handlowej – 24 członkinie, łącznie 66 dziewcząt. Hufiec nr 1 przy Gimnazjum im. A. Mickiewicza i hufiec nr 3 przy Seminarium Nauczycielskim im. Królowej Jadwigi uległy rozwiązaniu. W omawianym roku szkolnym zajęcia w hufcach prowadziły cztery instruktorki: Konstancja Jung, Emanuela Kaczkowska, Aniela Ostrowska i Krystyna Łukasiewicz. W tym samym czasie prowadzone były również drużyny wf w szkołach powszechnych nr 6 i 7, które skupiały 60 dziewcząt. Opiekowały się nimi dwie instruktorki – Irena Barburska i Zofia Wójcikówna (APK, UWK I, sygn. 7891, s. 462, 463).

Należy zaznaczyć, że działalność hufców szkolnych pw przypadała na czasy kryzysu gospodarczego, dlatego borykały się one z brakiem funduszy na zakup sprzętu sportowego i miejsc do ćwiczeń, szczególnie w okresie zimowym. Znalazło to wyraz w sprawozdaniach przesyłanych wojewodzie kieleckiemu, który stał na czele Wojewódzkiego Komitetu WFiPW. Hufcowi pw działającemu przy Gimnazjum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej Miejski Komitet WFiPW w Kielcach nie udzielał subwencji, mimo że figurował on w jego ewidencji (APK, UWK I, sygn. 7891, s. 339; SPK I, sygn. 2247).

Działalność szkoleniowa związana z pw, prowadzona m.in. w hufcach szkolnych, niosła za sobą ryzyko nieszczęśliwych wypadków. W okólniku wydanym przez Państwowy Urząd WFiPW w 1935 roku informowano, że mimo zarządzeń i instrukcji poświęconych bezpieczeństwu podczas ćwiczeń w skali całego kraju wzrosła liczba

nieszczęśliwych wypadków. Zmusiło to Państwowy Urząd WFiPW do wydania polecenia obowiązkowego ubezpieczenia ćwiczących od następstw nieszczęśliwych wypadków w organizacjach pozaszkolnych, a w hufcach szkolnych ubezpieczeń dobrowolnych (APK, UWK I, sygn. 7891, s. 364, 365, 367).

W hufcach szkolnych pw duży nacisk kładziono na sporty obronne, takie jak np. strzelectwo. Dyscyplina ta zyskała w pracy programowej hufców miejsce szczególne. Liczba zdobytych odznak strzeleckich była wyznacznikiem poziomu wykształcenia danego środowiska. Władze Państwowego Urzędu WFiPW, chcąc zainteresować jak najszerszy krąg młodzieży sportem strzeleckim, wystąpiły z inicjatywą przeprowadzenia zawodów strzeleckich w szkołach średnich, w których mogliby uczestniczyć wszyscy uczniowie. Miały się one odbywać dwa razy do roku: jesienią eliminacje szkolne, wiosną okręgowe (w okręgach szkolnych). Zawody zapoczątkowano jesienią 1935 roku i wzięły w nich udział następujące szkoły średnie: Gimnazjum im. J. Śniadeckiego, Gimnazjum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej, Gimnazjum im. S. Żeromskiego, Gimnazjum im. św. S. Kostki, Gimnazjum Kupieckie i męskie Seminarium Nauczycielskie („Gazeta Kielecka” 1935, nr 332).

Udział w zawodach wzięło 141 uczniów kieleckich szkół średnich, z których wyłoniono 17-osobową reprezentację na zawody okręgów szkolnych. Konkursy strzeleckie na stałe weszły do kalendarza imprez sportowych szkół średnich, które rywalizowały ze sobą przy okazji corocznych świąt wf i pw („Gazeta Kielecka” 1935, nr 332, 334; 1936, nr 161).

Miesiące zimowe były trudnymi okresami w działalności hufców szkolnych z powodu braku pomieszczeń do ćwiczeń i sprzętu. Mimo to hufce szkolne nie zawieszały na ten czas działalności. Konkurowały ze sobą w ramach zawodów urządzanych pod patronatem wojska. Zimą 1935 roku 2. Pułk Artylerii Lekkiej Legionowej, stacjonujący w Kielcach, zorganizował święto zimy. Składało się ono z dwóch części – zawodów hufców szkolnych i konkursu hipicznego. Program części pierwszej obejmował bieg patrolowy narciarski, połączony ze strzelaniem do celów bojowych. Wzięło w nim udział sześć patroli, z których pierwsze miejsce zajął patrol Gimnazjum im. J. Śniadeckiego, drugie miejsce – patrol Gimnazjum im. św. S. Kostki, a trzecie patrol Gimnazjum im. S. Żeromskiego. W skład komisji sędziowskiej wchodził: komendant pw na miasto Kielce kpt. Jan Pasiewicz; kierownicy hufców szkolnych: Karol Meissner, Karol Żywociński, Kazimierz Świtalski, Władysław Łukasik; z ramienia poradni sportowo-lekarskiej opiekę medyczną nad zawodnikami sprawował dr Jan Możdżeński, lekarz Szkoły Handlowej („Gazeta Kielecka” 1935, nr 41, 43, 45).

Tradycja zawodów narciarskich młodzieży szkolnej o nagrodę Miejskiego Komitetu WFiPW, rozgrywanych na terenie parku-stadionu, datuje się od 1929 roku.

Trofeum stawało się własnością tego hufca szkolnego, który zdobył go trzykrotnie pod rząd lub w ogólnej sumie pięciokrotnie. W historii zawodów żadnej z drużyn nie udało się uzyskać nagrody na własność („Gazeta Kielecka” 1936, nr 51).

Pionierem w popularyzacji narciarstwa w Kielcach było środowisko wojskowe, które wykorzystując korzystne warunki terenowe, zapoczątkowało w 1929 roku kursy narciarskie. Organizatorem pierwszych kursów była komenda obwodowa pw 4. PP Leg. Poważnym problemem dla wszystkich chętnych był wymóg posiadania własnych nart, o które nie było tak łatwo. Mimo poważnych trudności sprzętowych miłośnicy sportu narciarskiego rozwijali swoją działalność, czego dowodem była duża liczba organizowanych kursów narciarskich, takich jak np. dla uczennic Gimnazjum im. bł. Kingi w 1930 roku. Nobilitacją dla środowiska narciarskiego Kielc były zawody rozegrane w 1933 roku o Odznakę Sprawności Polskiego Związku Narciarskiego (PZN), zorganizowane przez Komendę Przynależności Wojskowej na miasto Kielce. Sędziowali przedstawiciele PZN dr Andrzej Kroebel i mecenas Jerzy Cybulski oraz porucznicy Stanisław Turowski i Zenon Boguszewski. Kierownikami tras byli nauczyciele wf szkół średnich: Jan Zając, Kazimierz Świtalski i Zenon Wroński. Wśród uczestników było 39 uczniów szkół średnich – juniorów oraz 39 seniorów. Ogółem Odznakę Sprawności PZN otrzymało 49 osób, w tym niezrzeszonych 10, juniorów 18, seniorów 21. Należy wspomnieć, że w zawodach brały udział dwie panie, nie zdobyły one jednak Odznaki Sprawności PZN (APK, Zbiór Edmunda Massalskiego, sygn. 320, s. 3; „Opinia” 1928, nr 284; 1929, nr 48; „Gazeta Kielecka” 1930, nr 2).

Droga, jaką musiała pokonać polska szkoła, jeżeli chodzi o upowszechnienie wf i pw, była bardzo trudna. Problemy organizacyjne, ale przede wszystkim finansowe, były poważnymi barierami na drodze prawidłowego rozwoju wf i pw.

Mimo tych trudności programy nauczania, kompetencje i zaangażowanie nauczycieli szkół powszechnych i średnich przyczyniły się do tego, że wf i pw znalazły należne im miejsce w procesie dydaktycznym szkoły. Należy podkreślić, że upowszechnieniu wf i pw służyło duże zrozumienie i poparcie ze strony państwa. Szczególnie po 1926 roku mecenat władz państwa nad wf i pw uczynił wiele dla jego rozwoju. Państwowy Urząd WFiPW organizował dla młodzieży szkolnych kół sportowych kursy szkolące w zakresie najpopularniejszych dyscyplin: w lekkoatletyce, grach sportowych i pływaniu. Państwowy Urząd WFiPW ułatwiał szkolnym kolejom i klubom korzystanie z urządzeń i obiektów sportowych. Organizował różnego rodzaju wakacyjne kursy wf i pw oraz doskonalenia nauczycieli w poszczególnych dyscyplinach sportowych (APK, UWK I, sygn. 7845, s. 101; „Gazeta Kielecka” 1927, nr 45).

Na przykładzie Kielc można zauważyć, jak pozytywny wpływ na rozwój wf i pw miało stacjonowanie w mieście jednostek wojskowych. Wyjazdy na letnie ćwiczenia stacjonujących w Kielcach pułków pozbawiały miasto w tym czasie imprez sportowych, których organizatorem był Wojskowy Klub Sportowy („Gazeta Kielecka” 1893, nr 32; 1898, nr 102; 1901, nr 66).

Wojsko w znaczący sposób pomagało szkolnym kołom i klubom sportowym. O partnerskich relacjach między władzami szkolnymi a wojskiem może świadczyć jedno z zebrań, na którym nauczyciele wf kieleckich szkół, przedstawiciele stowarzyszeń sportowych i wojska omawiali kwestie związane z otwarciem letniego sezonu sportowego w 1937 roku. Prowadzono wówczas konstruktywną dyskusję, w której każda ze stron, w tym wojskowa, starała się uwzględnić opinię i potrzeby innych środowisk („Gazeta Kielecka” 1937, nr 102; Kęsik, 1998, ss. 155–168; Szymański, 1995, ss. 93–95).

Bibliografia:

- Araszkiewicz, W. (1972). *Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w latach 1918–1932*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grot, Z., Gaj, J. (1973). *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*. Poznań: PWN.
- Hądzelek, K. (1978). *Postulaty Sejmu Nauczycielskiego (1919) w dziedzinie wychowania fizycznego na tle koncepcji edukacji fizycznej Komisji Edukacji Narodowej, „Spuścizna Komisji Edukacji Narodowej w dziedzinie wychowania fizycznego”. Materiały Ogólnopolskiego Sympozjum zorganizowanego z okazji 200. rocznicy powstania Komisji Edukacji Narodowej*. Warszawa: Wydawnictwo Sport i Turystyka.
- Kęsik, J. (1998). *Naród pod bronią, społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Młodzianowska, H. (1963). Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego w Polsce do roku 1939 (geneza, struktura, organizacja i charakter). *Roczniki Naukowe AWF w Warszawie*, 2, 355–383.
- Pazdur, J. (1971). *Dzieje Kielc 1864–1939*, t. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szkoła junaka: podręcznik instruktora przystosowania wojskowego*. (1933). Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa.
- Szymański, L. (1995). *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego.
- Wroczyński, R. (1985). *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Źródła archiwalne:
Archiwum Państwowe w Kielcach:
Zespół Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego I, sygn. 7845, 7873, 7887, 7891, 7897.

Zespół Starostwa Powiatowego Kieleckiego I, sygn. 2232, 2247.

Zespół Zbiór Edmunda Massalskiego, sygn. 108, 320.

„Gazeta Kielecka” 1890, nr 35, 38, 46, 53, 57, 64, 71, 86, 98; 1892, nr 75; 1893, nr 32; 1898, nr 102; 1901, nr 66; 1923, nr 12, 14; 1926, nr 47, 97; 1927, nr 45, 46, 47; 1930, nr 2; 1932, nr 4, 47, 332, 334; 1935, nr 41, 43, 45, 195, 332, 334; 1936, nr 51, 161; 1937, nr 102.

„Opinia” 1928, nr 284; 1929, nr 48.

„Wychowanie Fizyczne” 1935, nr 3–4.